

машы сөйлемнің мағынасына қарай осы сөзді нақтылау арқылы жеткізіп отыр.

So far 65 people have *died* in floods in Dacca Province, East Pakistan.

Соңғы ақпараттарғы айтылғандай Шығыс Пакистанның Дакка аймағында 65 адам су тасқынынан *қаза тапты*.

Ағылшын мәтіндегі қолданып оытқан *die* қазақ тіліне қарағанда ағылшын тілінде баламасы көп, сондықтан аударма үдерісінде нақтылау қажет.

Сөйлеу арқылы қатынас жасау (речевая коммуникация), соның ішінде тіларалық қатынас, сөйлеушінің айтқан сөзі – мәтіннен тұрады. Мәтін болса, мазмұны ортақ бірқатар сөйлемдерден тұратын сөйлеу іс-әрекетінің нәтижесі деп білеміз. Мәтінде қолданылған тілдік бірліктердің – сөз, сөз тіркестері, идиома, сөйлем – мағыналары өзгеріп, бір-бірімен байланысып кең мағынада контекст туғызады. Жеке сөйлемдерді аударғанда, осы жайтты ескеріп, олардың мәтіндегі орны, басқа тілдік бірліктермен қатынасына мән берген жөн. Аударма барысында аудармашы мәтінді біртіндеп, жеке сөйлемдер арқылы аударатыны анық, сонымен аударма процесінің бірлігі болып жеке сөйлем саналады. Бірақ, әрине, аудармашы жеке сөйлемді екінші тілде құрастырып отырып, жадында басқа сөйлемдердің мағынасымен байланыс-

тырады, кейде тіпті екі сөйлемді біріктіріп жібереді. Ілеспе аударма кезінде, мысалы орыс тілінен аударса аудармашы сөйлемнің мағыналы бөлшегін ести салып екінші тілге аударуға тырысады. Қазақшадан аударғанда бұл тәсіл қолданауға келмейді, себебі сөйлемнің ең маңызды мүшесі – баяндауыш – қазақша сөйлемде соңғы орында.

Әдебиеттер:

1. Р.К. Миньяр-Белоручев. Теория и методы перевода. – Мәскеу, 1996.
2. Комисаров В.Н. Общая теория перевода. – Мәскеу, 1999.
3. А. В. Федоров. Основы общей теории перевода,
4. Әлпейісова К.Ә. Ілеспе аударма жасаудың теориялық және практикалық негіздері. – Астана, 2007.
5. Жетесова Ж.А. Аударма негіздері. – Ақтөбе, 2008.

В статье «Лексические трансформации в синхронном переводе» излагается общая история развития синхронного перевода и виды лексических трансформаций.

This article “Lexical transformations in simultaneous interpretation” investigates the history of development of simultaneous interpretation and the types of lexical transformations.

Бөлтiрiктiң «Ел жарыла көшкенде» дастаны

Г. Әзiкeн

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың II курс магистранты, Алматы, Қазақстан

Аннотация. Мақала қазақтың танымал ақыны Бөлтiрiк Атығанұлының шығармашылығына арналған. Автор «Ел жарыла көшкенде» өлеңiне талдау жасайды. Мақалада бұл шығарманың мәселелер мен өзiндiк шығармашылық бейнесi көрсетiлген.

Қазақ халқының 1916 жылғы ұлт азаттық көтерiлiсi туралы өлең, жырлар сол көтерiлiстiң барлық уақиғаларын егжей-тегжейлi, саяси әлеуметтiк мәнiн, сипаттарын оны бастаған бұқараның жайларын, көңiл күйлерiн, бейне қабiлеттерiн, халықтың ерлiгiн бәрiн бастан аяқ әрi толық, әрi дәл айқын суреттейдi. Сонымен бiрге олар үстем тап өкiлдерiнiң, бай феодалдардың,

би болыстардың халыққа iстеген опасыздық әрекеттерiн ашық әшкерелеп отырады.

Қазақ халқының 1916 жылғы ұлт азаттық көтерiлiсi туралы өлең, жырлар қазақ халқының XX ғасыр басындағы әдебиетiнiң бiр мол саласы, аса құнды қазынасы. Қазақтың тарихи iстерiнiң тарихи, көркем шежiресi деп айтар болсақ бүгiнгi таңда бұл бiздiң тарихымыздан үлкен орын алып

сол бір өткен өмірдің куәсі ретінде әдебиетіміз тарихынан өшпес із қалдырып отыр.

Ғалым Бейсенбай Кенжебаев бұл тұстағы шығармаларды тарихи шындығы мен заңдылығы терең ашылғаны үшін реалистік поэзия десе, онымен қоса 1916 жылғы көтеріліс туралы поэзия қазақ халқының ауыз әдебиетінде ежелден дамып келе жатқан реалистік тұрмыс-салт жырларымен тарихи жырлар дәуіріндегі, жаңа уақиғаға байланысты жасалған жаңа поэзия дейді. /2, 18-б./ Айтса айтқандай ақ бұл тұстағы шығармалар мысалға Бөлтірік ақынның «Ел жарыла көшкенде» дастаны Көдектің «1916 жыл» дастаны Исаның «Бекболат» дастанын дәлел деп айтуға болады. Бөлтірік ақынның «Ел жарыла көшкенде» деп аталатын дастанын алып қарайтын болсақ. Бұл дастан ақынның жанынан шығарылған халықтың күйзелісін көрсетсе онда толып жатқан астарлы уақиғалар бар бір жағы халықты аяусыз қанаған патша өкіметінің жағымсыз әрекеті, бір жағы елімен жерінен бөлініп қоныс аударып бара жатқан халықтың жұтаңқы күйі, енді бір жағынан халқымды қорғап қалсам деп алға тартқан Жәмеңке, Ұзақ сияқты батырдың бейнесін көрсетеді. Осындай шытырман уақиғаны ақын шығармасында нақты да дәл, түсінікті етіп жеткізіп отырса енді бір тұсынан нақты уақиғаны баяндап қана емес қазақ тілінің негізгі сөздік қорындағы бір қатар сөздерге екінші түрлі жаңа мағына беріп қолданса бірде әр түрлі көркемдеу амалдарын қолданып отырады тіптен шығармада мақалды да кезіктіруге болады. Ақынның тілдік ерекшелігі бұл ғана емес ойын жинақы бейнелеуінен де көрінеді. Шығарманы толықтай оқымай жатқан күннің өзінде бірнеше шумақтардан ақ болған уақиғаның мән жәйін көре аласыз.

Мысал:

Тұнды құлақ шуылдап,
 Үшты жүрек зуылдап.
 Ауған, азған сорлы елге,
 Патшаның қолы ойнақ сап,
 Бидайықтай қуырған.
 Үпті талап үйді алды.
 Қараны құрғып қойды алды. /1, 35-б./

Айрылдық тырна бурылдан деп жырлайтын жолдарда бір ғана халықтың сүреңсіз күйі, қоныс аударған мұңлы жағдайы емес зұмыгер патшаның аяусыз әрекеті бірге көрініс табады немесе бір уақиғаның ішінен келесі бір уақиғаның көрініс алуы десек жанырлық жақтан шығарманың дастан екенін дәлелдеп көрсете түседі. Көлемі шағын туратын осы шығарма тұтастай бір уақиғаның болмысын толық ашып отырады, шағын сюжет пен бірге дамытып жеткізеді әрине шығарманың жанырын біз дастан деп танымыз. Шығарманың көркемдік тұстарымен халық ауыз әдебиетінің үлгілеріне келетін болсақ: мысалы

Патшаның қолы ойнақ сап,

Бидайықтай қуырған.

Қолқасын қойдай суырған,

деп келетін жолдардан көркемдеу амалдарының **теңеу**, **эпитет** формаларын көреміз бұл тұста ақын патшаның зұлымда жауыз әрекетін бірден анықта айқын ашып көрсетеді.

Құландай құнап семірдік,

Ен далада елірдік.(теңеу)

Құлтан таза боп қалдық.(тұрақты сөз тіркесі)

бұл жолдардағы тіркестер арқылы халықтың мал мүлкінен айрылып құлан таза боп қалғанын айқын көрсетіп тұр.

Көк түгінді түтетіп

Ойнатқан оқты мылтықтан.(Ауыстыру)

Қаптаған мың сан қазақты

Бөріктіріп бөкендей

Көрінеу көрге бір тыққан (теңеу)

Безек қағып бастары

Сүңгіді қанға тұмсықтан (эпитет)

Кояндай қорқып қорғалап (теңеу)

Құрдан бетер жорғалап (эпитет)

Сүйтіп еңіреп жүргенде

«Асқанға бір тосқан» боп,

Болыпты зауал ұлыққа бұл арада ақын мақалды орынды қолданған, бір жағы айтар ойын анық жеткізсе енді бір жағы халыққа түсінікті етіп жеткізген.

Оқпен бізді ұшықтап

Шошытқан елді қырсыққан. Бұл жерде ауыз әдебиетінің үлгісі кезігеді, ұшықтау

бұл тұрмыс салтқа тән қасиет деп айтуға болады. Міне осындай шеберде өткір тілімен ақын өз ойын ашықта айқын жеткізеді және түрлі көркемдеу амалдарымен көркем сөз тіркестерін ұтымды да шебер қолданып отырған. Бұл дастан 1916жылғы ұлт азаттық көтерілісінің көркем шежіресі дастанды оқып отырғанда көтерілістің шығу себебі патша өкіметінің отарлық саясаты елі үшін басын бәйгеге тіккен батырлар образы шынайы көрініс тауып отырады. Сондай ақ ата мекенді тастап кету себебі де осы дастанда шындыққа лайық көрініс тапқан.

Ақын аз сөзге көп мағына сиғызып қазақ халқының белгілі кезеңдегі трагедиясын нақты көрсетіп көркем жырлай білген. 16 жылғы көтеріліс басшылары Жәмеңке, Ұзақ сияқты халық батырларының қиын шақтағы іс әрекеті, ерен ерлігі, көрініс тауып нағыз батырлар образы сомдалған. Тарихи дастанның мән маңызы жоғары туынды ретінде қазақ әдебиетінде өшпес орын алды. Аласапран жағдайды бастан кешірген қазақ халқы өзінің қайсар да қайтпас, ержүрек мінезімен батырда, өр тұлғалы ұлдарының арқасында ұзақ жылдар бойы күресіп ақыры азаттықтың ақ таңын қолға алды. Бұл күрес талай жылды бастан кешіріп, сан мыңдаған ұрпақтың қарулы күресінің жемісі болды. Сол қан төккен батырларымыз бүгінде біздің ортамызда онан ары жарқын, көрініп күрескерлік рухымызды азаттығымызды одан ары нығайта берері анық. Соның куәсі өткен тарихты өрнектеп кеткен дастандардан табылады. 1916 жылғы майдан өмірін суреттейтін бұл дастан нағыз көркем шындықтан құрылған. 1916 жылғы көтеріліс қазақ халқының көп ғасырлық ұлт-азаттық қозғалысының тарихында аса көрнекті орын алады.

Шындығында да, өз тәуелсіздігі үшін ұзақ жылдар бойы жүргізген ерлік-күресінің дәстүрінде тәрбиеленген қазақ халқы 1916 жылы ұлттық және саяси бостандық алу мақсатымен Россия империясының езгісіне қарсы жойқын күреске шықты. Жаңа тарихи кезеңде, империализм мен бірінші дүниежүзілік соғыс жағдайында Амангелді Иманов, Бекболат Әшекеев, Ұзақ Саурықов, Жәмеңке Мәмбетов және басқа халық батырлары кезінде, Сырым Датов, Исатай Тайманов, Махамбет Өтемісов, Кенесары мен Наурызбай Қасымовтар көтерген бостандық үшін күрес туын қайтадан өз қолдарына алды. 1837-1847 жылдардағы Кенесары бастаған ұлт-азаттық қозғалысынан кейін 1916 жылғы көтеріліс бүкіл Қазақстандық сипатқа ие болып, ұлан-ғайыр Қазақстанның барлық өңірлерін қамтыды. Осын тарих бетіне өрнектеп халқының азаттығы үшін күрескен ұлт жанды батырлар тұлғасын бейнелеп сыр шертетін бұл біздің ақын бабаларымыздың көзбен көріп жазып қалдарған шығармаларынан табылып отыр. Әрине бабаларымыздың жыры мәңгі жырлана береді.

Әдебиеттер:

1. Бөлтірік Атыхан. Азамат болсаң. — Алматы, 1993.
2. Бейсенбай Кенжебаев. Көтеріліс жырлары туралы. — Алматы, 1956.

Статья посвящена творчеству известного казахского поэта Болтрик Атыганулы. Автор анализирует стихотворение "Переселение народов". В статье показано художественное своеобразие и задача этого произведения.

The article is devoted to the creativity of known Kazakh poet Boltrik Atganuly. The author analyzes a poem "El zharyla koshkende". In the article the artistic originality and problems of this work are revealed.